

Леонтьєва І. В., викладач кафедри теорії та історії педагогіки
Гуманітарного інституту Київського університету імені Бориса Грінченка

ВИХОВАННЯ ОСОБИСТОСТІ У КОНТЕКСТІ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ О. Ф. ЛАЗУРСЬКОГО

У статті розглянуто й проаналізовано проблему виховання особистості, а саме роль особистості у вихованні в контексті творчої спадщини О. Ф. Лазурського. Висвітлено його педагогічні погляди на проблему виховання особистості учня в процесі навчання.

Ключові слова: виховання, особистість, середовище, ендо- та екзопсихіка, мета та умови виховання особистості.

Постановка проблеми. У Законі України «Про освіту» метою освіти визначено всебічний розвиток людини як особистості та найвищої цінності суспільства, розвиток її талантів, розумових і фізичних здібностей, виховання високих моральних якостей, формування громадян, здатних до свідомого суспільного вибору, збагачення на цій основі інтелектуального, творчого, культурного потенціалу народу [1]. Велика роль у цьому процесі відводиться педагогам, адже школа й учителі повинні формувати особистість відповідно до вимог сьогодення.

Проблема розвитку та виховання особистості належить до найактуальніших соціальних аспектів суспільного життя і завжди потребує глибокого наукового обґрунтування сутності чинників та рушійних сил цього процесу.

Стан дослідженості проблеми. Різні аспекти проблеми виховання розглядали такі дослідники: В. Г. Бутенко, О. І. Виговська, О. І. Вишневський, Г. І. Іванюк, Б. З. Козак, Л. І. Макарова, В. М. Оржеховська, П. П. Осухова, Е. Ю. Парамонов, Г. П. Пустовіт, С. В. Рудаківська, А. Й. Сиротенко, О. В. Сухомлинська, О. В. Столяренко, І. Г. Тараненко, Л. В. Ткачук та ін. Авторами сучасних концепцій особистісно зорієнтованого навчання і виховання є І. Д. Бех, В. О. Білоусова, С. У. Гончаренко, Ю. І. Мальований, О. Я. Савченко, І. С. Якиманська та ін.; проблему виховання як цілеспрямованого процесу формування особистості досліджували С. П. Баранов, Т. А. Ільїна, Б. С. Кобзар, З. Н. Курлянд, В. І. Лозова, Н. Є. Мойсеюк, Г. В. Троцько та ін.; виховання як фактор соціалізації особистості вивчали М. А. Галагузова, І. М. Закатова, Ю. А. Клейберг, О. В. Матвієнко, П. Ю. Підкасистий, М. І. Приходько, В. І. Смирнов, Д. І. Фельдштейн, С. О. Шевченко, В. М. Шульгин та ін.; культурологічний аспект виховання як системи формування творчої особистості розглядав В. І. Бондарем, І. Я. Бурлакою, І. А. Зяюном, Л. Г. Ковалем, М. М. Фіцулою, В. П. Фоменком, І. М. Шапош-

ніковою, М. Д. Ярмаченко та ін.; проблему цілеспрямованого створення умов для розвитку і саморозвитку людини розглядали А. В. Петровський, М. Я. Ярошевський та ін.

Аналіз науково-педагогічної літератури показав, що проблема особистості та рушійних сил її розвитку, зокрема виховання, досі належить до найактуальніших питань педагогічної теорії та історії, а тому потребує подальшого дослідження. Ми вважаємо одним з перспективних напрямів таких розвідок висвітлення та аналіз поглядів щодо виховання особистості відомого у Росії, проте малодослідженого на теренах України, вченого, психолога, педагога Олександра Федоровича Лазурського (1874–1917). Сам учений визнавав у своїх творах [3; 4; 5], що питання ролі особистості у вихованні є одним з основних в педагогіці, в ньому, як у фокусі, перетинаються різноманітні світобачення.

Мета статті — висвітлення поглядів відомого вітчизняного вченого кінця XIX — початку XX ст. Олександра Федоровича Лазурського стосовно проблеми виховання особистості, зокрема виховання особистості в процесі навчання.

Виклад основного матеріалу. Теорія розвитку особистості у вітчизняній науці базується на визнанні того, що рушійні сили її розвитку виявляються у суперечностях між потребами, які постійно змінюються (ускладнюються) у діяльності людини, та реальними (такими, що не відповідають новим вимогам) можливостями їх задоволення. Подолання суперечностей у діяльності через оволодіння відповідними засобами її виконання (вміннями, способами, прийомами, знаннями) веде до розвитку і становить його суть.

Провідну роль в оволодінні новими ефективними способами задоволення потреб відіграють навчання та виховання. Відбір, розвиток і культивування потреб, що мають суспільну та особистісну цінність, є одним із центральних завдань формування особистості. Цей процес тривалий, відбувається впродовж усього свідомого життя людини й характеризується певними особливостями.

Виховання — це головне родове поняття педагогіки як емпіричної і теоретичної науки, від якої походять видові категорії: педагогічна діяльність, цілісний педагогічний процес, освіта і навчання, саморозвиток особистості. Так, в «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка пропонується таке визначення виховання: «Виховання — процес цілеспрямованого систематичного формування особистості, зумовлений законом суспільного розвитку, дією багатьох об'єктивних і суб'єктивних факторів» [2, 53].

Виховання — один із суттєвих факторів розвитку і формування особистості. У всі часи воно збуджувало інтерес і викликало дискусії.

О. Ф. Лазурський підкреслював, що його дослідження спрямоване лише на з'ясування і висвітлення деяких суттєвих сторін виховання на підставі нових даних: «...в настоящее время всеми признается, что задача воспитания и образования состоит не только в сообщении знаний и выработке профессиональных навыков, но и в воспитании человека, личности» [3, 1]. Вчений наголошував на необхідності уточнення поняття «розвиток особистості», з'ясування ролі середовища в процесі розвитку та виховання особистості, можливості узгодження інтересів обох сторін: «Что понимают под развитием личности? Максимум развития способностей и дарований. Но ведь личность живет в обществе, которое требует, чтобы личность служила его интересам. Как же согласовать интересы личности и общества, где граница между ними?» [Там само]. Не погоджуючись з існуючими поглядами на особистість (біологізаторська та соціальна теорія особистості), О. Ф. Лазурський пояснює це тим, що «коллективисты, считая личность исключительно продуктом среды, противоречат не только чувству человека, которое этому противится, но и положениям современной биологии — закону наследственности. От рождения человек получает многое, что в дальнейшем определяет его индивидуальность. И индивидуалисты не правы — они не считают с тем, что личность не может развиваться и проявляться вне общества. Культурно-социальная среда необходима для личности и безусловно влияет на нее. Необходим синтез этих взглядов...» [3, 1–2]. Вчений бачив вирішення такого протиріччя через узгодження цих поглядів у процесі виховання: «...цель воспитания — полное, возможно, более интенсивное развитие личности сообразно ее индивидуальным задаткам; но это развитие может произойти только в обществе и через общество» [3, 2].

Дійсно, виховання коригує вплив спадковості й середовища з метою реалізації соціальної програми розвитку особистості. О. Ф. Лазурський зазначав, що будь-яка особистість є складною цілісною структурою [3; 4; 5], тому процесові її виховання має передувати вивчення структури та особливостей особистості, а також ґрунтовна розробка методів дослідження та подальшого цілеспрямованого розвитку особистості: «...правильно поставленное социальное воспитание необходимо приведет к полному расцвету личности.» [3, 2–4]. На відміну від соціалізації, яка відбувається в умовах стихійної взаємодії людини з навколишнім середовищем, виховання розглядається як процес цілеспрямованої і свідомо контрольованої соціалізації (шкільне, сімейне, релігійне виховання); як своєрідний механізм управління процесом соціалізації, ідеальною метою якої є людина, що відповідає соціальним вимогам і одночасно протистоїть негативним тенденціям у розвитку суспільства,

життєвим обставинам, які гальмують розвиток її індивідуальності. Виховання виконує дві основні функції: упорядковує увесь спектр впливів на особистість і створює умови для прискорення процесів соціалізації з метою розвитку особистості. Сила виховного впливу полягає в цілеспрямованості, систематичності та в кваліфікованому керівництві. Слабкість виховання в тому, що воно базується на свідомості людини і вимагає її участі, натомість спадковість і середовище діють несвідомо і підсвідомо. Саме цим визначається роль, місце, можливості виховання у формуванні людини.

Роль виховання оцінюється по-різному, причому діапазон цих оцінок дуже широкий — від ствердження його повного безсилля і безглуздя (при несприятливій спадковості й поганих впливах середовища) до визнання єдиним засобом зміни людської природи. Без сумніву, виховання не може вплинути на особливості таких фізичних рис, як колір очей, волосся, шкіри, загальну конституцію дитини. Проте може вплинути на її загальний фізичний розвиток, адже шляхом спеціального тренування і вправ можна зміцнити й загартувати здоров'я людини, що, в свою чергу, відіб'ється на її активності та працездатності. Природні задатки можуть розвинути у здібності лише під впливом виховання і залучення людини до відповідного виду діяльності. Для розвитку задатків і перетворення їх у здібності, і навіть для розвитку таланту, потрібні працездатність і працелюбність. Останні є тими якостями, що досягаються у результаті виховання.

Виховання чинить на долі людей різний вплив — від незначного до максимально можливого: «Условия воспитания, семья, школа, а позднее научные убеждения, сословные традиции, воззрения эпохи — все это накладывает отпечаток на личность» [3, 4]. Вчений наполягав на тому, що безумовно важливим для вивчення особистості є систематичне, цілеспрямоване, організоване спостереження за людиною в її звичайних життєвих ситуаціях. Після батьків, єдиною особою, що має найбільше можливостей для такого спостереження, безумовно є вчитель: «Педагог на основании простого наблюдения за проявленными учеников на различных занятиях многое может уже сказать о них. Отсюда мысль — нельзя ли школьные занятия использовать в целях изучения личности» [3, 4—5]. Таким чином, ми бачимо, що коло питань, якими займався вчений, охоплювало цілу низку проблем, актуальних і сьогодні: структура особистості, вплив виховання на особистість, можливість цілеспрямованого розвитку особистості через навчання тощо. Звичайно, вчений визнавав, що вихованням можна багато досягти, але повністю змінити людину не можна. Сприймання людиною виховного впливу залежить від рівня її підготовки до цього сприймання, який зумовлений впливом спадковості й середо-

вища. Діапазон сприймання впливу дуже широкий — від повного ігнорування виховних вимог до абсолютного підкорення волі вихователя. Існуючий «опір вихованню» як протидія зовнішній силі, що виходить від вихователя, вирішує долю кінцевого результату. Результативність виховного впливу залежить від відповідності мети, змісту і методів виховання не тільки досягнутому рівню розвитку дитини — «рівню актуального розвитку», а й «зоні найближчого розвитку». Проте, орієнтуючись на процеси, які ще не дозріли, знаходяться у стадії становлення, вихователь може створити нову «зону актуального розвитку», повести за собою розвиток. У цьому розумінні виховання є головною силою, яка здатна сформувати повноцінну особистість.

Висновок. Актуальність внеску О. Ф. Лазурського у розробку проблеми виховання особистості, на наш погляд, є незаперечною для сучасної педагогічної теорії та практики, а тому потребує подальшого більш детального вивчення та аналізу.

ДЖЕРЕЛА

1. Закон України «Про освіту»: З внес. змінами і допов. від 23 берез. 1996 р. // Відом. Верхов. Ради України. — 1996. — № 21. — С. 84.
2. Гончаренко С. Український педагогічний словник / Семен Гончаренко. — К.: Либідь, 1997. — 376 с.
3. Личность и воспитание // Вестник психологии, криминальной антропологии и педологии. — 1916. — Т. XII. — Вып. 2-3. — С. 4—13.
4. Естественный эксперимент и его школьное применение / под ред. проф. А. Ф. Лазурского. — Пг.: К. Л. Риккер, 1918. — 192 с.
5. Классификация личностей / под ред. М. Я. Басова и В. Н. Мясищева. — 2-е изд. — М.; Пг., 1923. — 368 с.

В статье рассматривается и анализируется проблема воспитания личности, а именно роль личности в воспитании в контексте творческого наследия А. Ф. Лазурского. Раскрыты его педагогические взгляды на проблему воспитания личности ученика в процессе обучения.

Ключевые слова: воспитание, личность, среда, эндо- и экзопсихика, цель и условия воспитания личности.

The problem of education of personality is considered in the article and analysed, namely a role of personality is in education in the context of creative inheritance of O. F. Lazurskogo. He is reflected pedagogical looks to the problem of education of personality of student in the process of studies.

Key words: education, personality, environment, endo- and ekzopsikhika, purpose and terms of education of personality.